

О. М. Рудакевич,
І. Д. Загрійчук

Особистість і нація

Рецензія на монографію Володимира Сабадухи «Українська національна ідея та концепція особистісного буття» (Сабадуха Володимир. Українська національна ідея та концепція особистісного буття: Монографія / В. Сабадуха. – Івано-Франківськ: «Фоліант», 2-ге видання, виправлене, – 2012. – 176 с.)

Переді нами книга, яка вийшла друком за рік перед буремними подіями в Україні. Присвячена вона проблемі, що стала «модною» в останні десятиліття. Про неї пишуть автори молоді і не дуже, ті, хто мало-мальськи розбираються в ній, і ті, хто починає торувати свій шлях у гуманітарних науках. Із-за «модності» та величезної кількості праць з теми нації та національної ідеї дана проблема до певної міри набила оскомину у читача. Тим не менш проблема національного буття України залишається не лише актуальною. Її злободенність загострюється, оскільки виклики, що постали перед Україною, є просто смертельними.

Поява книги Володимира Сабадухи «Українська національна ідея та особистісне буття» виявилась як ніколи вчасною та потрібною, хоч і видана на газетному папері та дрібним шрифтом. Очевидно, з метою економії та здешевлення витрат, що зайвий раз свідчить про доречність висновків автора щодо невідповідності державної еліти тим високим історичним завданням, які силою обставин доводиться вирішувати українському суспільству і державі сьогодні.

Так оцінювати ситуацію з виданням книги спонукає її зміст, про який уже в передньому слові до неї Марія Кашуба пише, що перед нами «...справді новий, оригінальний погляд на феномен національної ідеї...» (С. – 3). Ознайомившись з монографією, опрацювавши її, ми підтверджуємо дану оцінку. Праця дослідника справді варта уваги, оскільки в її основі лежить свіжа ідея про рівні розвитку сутнісних сил людини, яка служить методологічною базою аналізу національної ідеї та її особистісного сенсу.

Аналіз української національної ідеї здійснено автором у широкому європейському контексті. Постійне звертання до історичних екскурсів посилює аргументованість його власних ідей. Обґрунтування цих ідей через історію робить рецензовану працю досить концептуально насиченою. В поєднанні з прекрасним стилем викладу дана робота не тільки легко читається, але й приносить задоволення.

Отож, праця складається з трьох розділів. Перший розділ присвячений аналізу концептуальної основи новітньої української національної ідеї, в якому автор досліджує теоретичні передумови особистісної та безособистісної парадигм буття людини в історії філософії та культури. Дослідник аналізує філософські засади національних ідей західноєвропейських народів, звертаючись до праць Й. Гердера, Й. Фіхте,

Х. Ортеги-і-Гассета, А. Бергсона, М. Бубера, А. Дж. Тойнбі та праць інших авторів. Органічно вписуючи історичні екскурси в аналіз сучасних проблем суспільного розвитку, Володимир Олексійович дає оцінку сучасним світовим політичним елітам і справедливо вказує на те, що «проблема розбіжностей між інтелектуально-психологічними можливостями діячів і складністю проблем – це не суто українська проблема» (С. 21). Такий підхід до аналізу стану справ вводить українську історію та політику, а також їхнє теоретичне осмислення, в загальносвітовий контекст. Тим самим, все, що відбувається в Україні, отримує загальне світове звучання, а українська історія і наука втрачає свою провінційність та відрубність.

Розв'язання означеного вище протиріччя автор вбачає в необхідності «вивести структуру здібностей суб'єкта діяльності зі структури суспільства як об'єкта, тоді людина й суспільство постануть перед нами як дві сторони єдиної метаструктури, яку не можна розривати, а тому реформувати її треба цілісно» (С. 21). Така ідея, хоч і в іншій номенклатурі понять, уже висловлювалась, однак в умовах поширення навіть дещо побляклих ідей постмодернізму, прочитується як оновлена й така, що варта уваги.

Далі автор виявляє, що антропологічний принцип Нового часу «кожна людина – особистість» є хибним, оскільки він консервує посередність і не сприяє індивідуальному розвитку до рівня особистості. Така позиція кваліфікується ним як прояв спотвореної форми безособистісної парадигми буття, що не сприяє розв'язанню протиріч сучасного розвитку. Основою ж вирішення протиріч сучасності, за автором, може бути лише особистісна парадигма буття людини, яка може функціонувати на таких принципах: «по-перше, коли пріоритет в управлінні суспільством і державою буде належати індивіду особистісного рівня розвитку сутнісних сил, потреби якого мусять бути покладені в основу індивідуального та суспільного буття; по-друге, утворення умов для подолання відчуження людини в усіх сферах життєдіяльності; по-третє, заміна демократії аристократією особистостей» (С. 25).

Яким чином автор уявляє собі структуру сутнісних сил людини? Перш за все людські здібності в цій парадигмі неминуче ієрархізовані. «Кожен рівень розвитку – це єдність актуальності й потенційності» (С. 39). Людські здібності, розвиваючись, проходять ряд стадій становлення. Володимир Олексійович виділяє чотири рівні розвитку сутнісних сил людини: залежна людина, репродуктивна, особистість і геній. Правда, адаптуючи дану ідею до особистісної парадигми буття людини в суспільстві, він актуалізує трьохрівневу структуру розвитку здібностей індивіда. Очевидно тому, що рівень генія зустрічається дуже рідко.

Характеризуючи людину через призму концепції ієрархії її сутнісних сил, автор підкреслює, що «особистість має за виробництвом речей бачити відтворення економічних, політичних, правових, моральних, світоглядних відносин і більш за все турбуватися про їх характер» (С. 33). А це означає, що індивід, який максимально розвинув свої здібності, внутрішні сутнісні сили, може і повинен не лише замислюватись над соціальними результатами своєї

праці, але й практично ними опікуватись, свідомо їх творити та корегувати в разі необхідності. Тим часом, основною формою поведінки сучасної людини є прагнення розчинитись в стихії суспільного, пристосуватись до наявних форм соціального механізму життєзабезпечення.

Така поведінка характерна для людей середнього рівня розвитку, які становлять більшість у суспільстві, в силу чого демократія, як форма правління, часто реалізується через маніпуляції та обман. Такий висновок зовсім не означає осуд демократії взагалі, а лише її конкретних форм, про які знані політики висловлювались таким чином, що демократія не найкраща форма правління, але кращої людство поки що не винайшло.

Базуючись на концепції рівнів розвитку сутнісних сил людини, Володимир Олексійович прагне поєднати демократію з аристократією як формами існування держави і суспільства, результатом чого є висновок, що «демократія є одним із механізмів функціонування аристократичного суспільства» (С. 47). Остаточним висновком першого розділу даної праці є твердження щодо філософського змісту поняття «особистісна парадигма буття людини», який формулюється таким чином: «це органічна форма суспільного буття, яку розбудовано на принципі субсидіарності між рівнем розвитку сутнісних сил людини та структурами громадянського суспільства» (С. 53).

Другий розділ присвячений аналізу особистісної парадигми буття людини в українській філософській, соціально-політичній думці та художній культурі. Автор аналізує філософські засади особистісної парадигми буття людини в творчості українських мислителів, політиків, письменників та громадських діячів, починаючи від І. Вишенського та Г. Сковороди, і, закінчуючи поетами-шістдесятниками та філософами Київської світоглядно-антропологічної школи. Аналіз ведеться через призму дослідження того, наскільки кожен із авторів, який торкався проблем української національної ідеї, зреалізував принцип діалектики одиничного, особливого та загального. Як правило, досліджувані автори прагнули особистісний первень тісно пов'язати з суспільністю. Робили вони це по-різному, з більшим чи меншим акцентом на одній із сторін, але змістом діяльності людини в творчості кожного із них були інтереси суспільства, громади, нації. Так наприклад, І. Вишенський вважав, що «шляхетною є людина, спонукувана духовними, абсолютними цінностями» (С. 55). Г. Сковорода «формулює ідею спорідненої праці як екзистенційну умову подолання відчуження в суспільстві та досягнення особистого щастя» (С. 58), що також є, на думку автора монографії, принциповою ознакою особистісної парадигми буття людини. Цікавою в цьому контексті є думка М. Костомарова, зміст якої Володимир Олексійович формулює так: «лише за умов соціальної рівності людина не загубиться, а матиме можливість реалізувати власне «Я» (С. 59), чим тісно пов'язується особисте і суспільне, де особисте набуває ваги завдяки реалізації суспільних завдань. Предметом же «філософських розмислів П. Куліша виступають пошуки суспільства, яке могло стати реальним втіленням християнського – особистісного – ідеалу» (С. 67).

Послідовно, крок за кроком, автор аналізує українську ідею в творчості Т. Шевченка, М. Драгоманова, М. Міхновського, І. Франка, М. Грушевського, В. Липинського, Ю. Липи, Я. Стецька та інших. В творчості та в житті Т. Шевченка він підкреслює персоніфікацію особистісного начала та прагнення до «ідеальної спільності» (С. 77). Драгоманівське «безначальство» та «вільне громадянство» справедливо піддається критиці з боку як І. Франка, так і Д. Донцова. І. Франко «першим в українській філософській думці почав досліджувати національну ідею як ідеал і довів, що він (ідеал, – наше, І. Загрійчук, О. Рудакевич) мусить мати пріоритет перед соціально-економічними питаннями» (С. 85), інакше, «за відсутності національного ідеалу економічний розвиток неминуче роздавить національний дух» (С. 85). Не заперечуючи цінність та вищу мету особистості в історичному процесі, М. Міхновський стояв на позиції, що «держава – це не лише необхідна форма розвитку нації, а й необхідна умова плекання особистості» (С. 81). За всіх обставин висновком із аналізу особистісної парадигми буття людини в українській філософській, соціально-політичній думці та художній культурі є твердження, що нація може успішно розвиватись лише за умови, коли суспільний пріоритет буде належати індивідові особистісного рівня розвитку сутнісних сил.

У Ю. Липи «особистість – це виразник звичаєвості та духу громади» (С. 100), що означає єдність індивідуального і громадського і аж ніяк не поневолення одиничного загальним. «Найприродніше місце українця – це перебування в групі, а ніколи – поза групою. В групі розвивається він найліпше» (С. 101). В. Винниченко поглиблює принцип Ю. Липи «одності» та «цілісності» і говорить про «погодження національних та соціальних інтересів», які є «запорукою кращого здобуття як тих, так і других...» (С. 105). Очевидно найкращим вираженням позиції В. Винниченка стосовно взаємозв'язку індивіда і колективу є заклик: «Будь ні над колективом, ні під ним, ні поза ним, а тільки активною, відданою клітиною його» (С. 109).

Поети-шістдесятники усвідомили найсуттєвіше, що визначає природу національної ідеї, а саме: роль особистостей в розбудові суспільства і держави. Автор монографії для підтвердження такої оцінки звертається до аналізу творчого доробку В. Стуса, В. Симоненка, І. Світличного. В їхній поезії він вилущує думку про те, що «особистість не відокремлює своє «Я» від національного «Ми», а живе одним інтересом з народом...», більше того, для тодішніх можновладців «була страшна не лише їхня поезія, а, перш за все, їхня життєва позиція, бо вони персоніфікували українську національну ідею» (С. 120). І заключним акордом Володимира Олексійовича в аналізі ролі поетів-шістдесятників звучить висновок про те, що вони «виконали роботу філософів із осмислення історичних викликів, перед якими опинилась українська нація» (С. 116).

Однак, сказане про поетів-шістдесятників, не означає суцільний осуд філософії і її представників, обов'язок яких розв'язувати світоглядні проблеми. Особистісні виміри людського буття мають місце і в творчості філософів Київської світоглядно-антропологічної школи. Дані проблеми

вирішувались перш за все в працях В. Шинкарука, В. Іванова, В. Табачковського, О. Яценка. Так, наприклад, у дослідженнях В. Іванова простежується думка, що «індивід стає особистістю лише в процесі усвідомлення своєї єдності з родом» і тільки в такій єдності «індивід відчуває себе частиною суспільства, а особистість – повноцінним його представником» (С. 124). В. Табачковський же концепт «плекання себе», як прояв особистісної парадигми буття людини, підіймає до всезагального рівня, підкреслюючи, що «плекання себе має бути не потребою окремих обраних, а «справжньою соціальною практикою» (С. 126). В підсумку, як зазначає Володимир Олексійович, українська суспільно-політична думка в своїх кращих зразках проявила себе як така, що визнає пріоритет шляхетної людини в розвитку суспільства, або, іншими словами, індивід вищого рівня розвитку сутнісних сил має стати взірцем і репрезентантом української національної ідеї.

В контексті аналізу особистісного сенсу національної ідеї, автор присвячує значну частину своєї праці дослідженню ролі еліти та діалогу в її реалізації. Висновком цього дослідження є думка, що «умовою конструктивного діалогу в Україні може бути лише українська національна ідея, в основу якої повинна бути покладена концепція чотирьох рівнів розвитку сутнісних сил та особистісна парадигма буття людини» (С. 152). Велике значення в справі втілення національної ідеї належить школі, яка повинна розвивати сутнісні сили людини, а отже бути гарантом реалізації української національної ідеї, адже «українська ідея – це ідея розвитку людини, її сутнісних сил» (С. 159).

Монографія Володимира Сабадухи дійсно містить свіжі ідеї і заставляє замислитись не лише над теоретичними проблемами природи національного, але й спонукає шукати відповіді на питання, які поставила історія перед українською нацією і її державою. Більше того, дана монографія не тільки ставить проблеми, але й вирішує деякі із них, можливо навіть і значну їх частину.

Попри сказане, в роботі містяться і спірні ідеї, які можуть і повинні стати предметом дискусії в науковому середовищі. Так, наприклад, на с. 130 стверджується, що «історія відкинула соціал-демократичні погляди...» і хоч мова йде про погляди В. Винниченка, М. Грушевського та М. Драгоманова, дане твердження не можемо прийняти за істинне, адже відомо, що на сьогодні соціал-демократичні партії в Європі тримають владу в багатьох країнах. В цьому контексті автором якимось не прямо, та все ж національна держава протиставляється соціал-демократії. Складається враження, що національна держава не може використовувати інструменти соціал-демократії. Сучасна політична практика таке розуміння історичного процесу не підтверджує.

Не так вирішує проблему, як її загострює, висновок про те, що відчуження долається «через залучення людини до процесу прийняття рішень» і «сам процес прийняття рішень стає власністю» (С. 145). Здається також, що в запалі від ідеї про роль і значення особистості в розвитку

суспільства і держави, автор недооцінює роль народних мас в історії. Мова, очевидно, повинна йти про те, що суспільство, яке навіть складається з особистостей, не є простою сумою індивідів, а завжди є щось більше, якщо процес взаємовідносин між людиною і суспільством розглядати діалектично.

Авторові можна зробити й інші закиди, в тому числі й надто критичні, якщо не сказати категоричні, оцінки поглядів і суджень своїх попередників, які працювали над проблемами особистості і нації. Але справа не в цьому. Робота дійсно варта уваги і вона буде корисною не лише для наукового співтовариства, але й для політиків, усіх, хто так чи інакше причетний до управління суспільством та державою.

Рудакевич, О. М. Особистість і нація / О. М. Рудакевич, І. Д. Загрійчук // Університетська кафедра. – 2016. – №5. – С. 193–198.